

ROZWÓJ WYCHOWAWCZY UCZNIÓW W PROCESIE EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA

Krzysztof KLIMEK

WOJSKOWA AKADEMIA TECHNICZNA

Streszczenie. Szkolna edukacja w dziedzinie bezpieczeństwa obejmuje swym zakresem nie tylko zdobywanie wiedzy i umiejętności w obszarze przeciwdziałania różnym zagrożeniom, lecz także kształtowanie osobowości, postaw i zachowań uczniów w trudnych sytuacjach. Stąd też w artykule podjęto próbę przedstawienia zagadnień związanych z działalnością wychowawczą w procesie edukacji dla bezpieczeństwa. Wstępne rozważania dotyczą podstawowych problemów związanych z edukacją dzieci i młodzieży na rzecz bezpieczeństwa we współczesnej szkole. Wyjaśniono również podstawowe pojęcia i kategorie: edukacja, kształcenie, wychowanie (jego istotę jako zjawiska i procesu) oraz rozwój wychowawczy. Natomiast w kontekście wychowania i rozwoju wychowawczego, w ramach edukacji dla bezpieczeństwa, opisano problemy kształtowania odpowiedzialności, zdolności empatycznych, postaw altruistycznych, aktywności, obowiązkowości, odwagi, solidarności międzyludzkiej, zaangażowania oraz gotowości do wspierania innych.

Słowa kluczowe: wychowanie, edukacja dla bezpieczeństwa, uczeń.

O istocie edukacji szkolnej

Podstawowym ogniwem edukacji młodych Polaków jest szkoła. Jej powinnością jest wprowadzenie dzieci i młodzieży w świat wartości, tradycję i kulturę narodową oraz wyposażenie w umiejętności i wiedzę¹. Współczesna szkoła przestała być postrzegana jedynie jako instytucja kształcąca. Coraz wyraźniej podkreśla się jej znaczącą rolę w procesie wychowania. Jak zauważa Kazimierz Denek, istnieje duże zapotrzebowanie na wielostronny rozwój osobowości dzieci i młodzieży. Model edukacji nauczającej trzeba odłożyć do lamusa historii. Sama bowiem wiedza, nawet ta najbardziej perfekcyjna, połączona z umiejętnościami i sprawnościami, już nie wystarcza we współczesności. Uczeń żyjący w świecie ustawicznych przewartościowań i zagrożenia ekologicznego, chaosu w dziedzinie kryteriów piękna, nasilających się gwałtownie chorób cywilizacji współczesnej musi mieć jasną wizję, ku czemu ma zmierzać, na jakich wartościach ma oprzeć swoją egzystencję, jak ma żyć jako istota wolna, rozumna i odpowiedzialna. Odpowiedzialności musimy

¹ Zob. K. Denek, *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, wyd. Eruditus, Poznań 2000, s. 49.

uczyć się od nowa². Wynika z tego, że edukacja jest procesem polegającym na wpa-
janiu dzieciom i młodzieży wartości, które są jej rdzeniem. Służy zatem „(...) wielo-
stronnemu rozwojowi ucznia, gdy staje się procesem integracji jego wokół wartości.
Jest to możliwe, gdy wartości przenikają cały proces kształcenia i wychowania”³.
Poza tym, mówiąc o naczelnych zadaniach procesów edukacyjnych, szczególnie
należy podkreślić potrzebę uczenia wychowanków interpretacji zdarzeń i faktów,
ich rozumienia i wartościowania⁴.

Edukacja to zamierzony proces zmiany rozwojowej człowieka poprzez wy-
chowanie i kształcenie, zgodnie z ideałem dobrego członka wspólnoty społecznej.
To przygotowanie człowieka do życia w społeczeństwie w szerokim rozumieniu,
od wiedzy teoretycznej, dyspozycji poznawczych po kształtowanie konkretnych
umiejętności praktycznych⁵. Istotą edukacji stanowi proces zdobywania wiedzy,
na który składa się zarówno wychowanie, jak i kształcenie powiększające stan
wiedzy danej osoby oraz rozwijające określone cechy i umiejętności⁶.

Edukacja, jak już powyżej zaznaczono, zawiera w sobie dwa pojęcia: wychowa-
nie i kształcenie (nauczanie i uczenie się). Kształcenie, według Wincentego Okonia,
to „ogół czynności (zewnątrznych i wewnętrznych) umożliwiających ludziom po-
znanie przyrody, społeczeństwa i kultury oraz uczestnictwo w ich kształtowaniu,
a zarazem osiągnięcie możliwie wielostronnego rozwoju sprawności, zdolności
i uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań, przekonań i postaw, jak również nabycie
pożądanych kwalifikacji zawodowych”⁷. Rezultaty kształcenia nazywamy wykształ-
ceniem, które może być ogólne lub zawodowe (specjalistyczne).

Wychowanie natomiast to świadome i celowe działanie pedagogiczne zmierza-
jące do osiągnięcia względnie stałych skutków (zmian rozwojowych) w osobowości
wychowanka⁸. Obejmuje ono wszelkie działania ludzkie zmierzające do rozwijania
sfery kierunkowej osobowości, w której zakres wchodzi: poglądy, opinie, sądy,
nastawienia, motywy, normy, zasady, wartości, wzory i ideały. Natomiast czynności
nauczania dotyczą rozwijania sfery instrumentalnej osobowości, a mianowicie:
wiedzy, umiejętności, sprawności, nawyków, zdolności, zainteresowań, procesów
poznawczych (mowa, myślenie, pamięć, uwaga, wrażenia, spostrzeżenia, wy-
obrażenia), operacji umysłowych (analiza, synteza, uogólnianie, abstrahowanie,
wnioskowanie, wyjaśnianie)⁹.

² Zob. idem, *O nowy kształt edukacji*, wyd. Akapit, Toruń 1998, s. 13.

³ Za: K. Denek, *W kręgu edukacji...*, op. cit., s. 99.

⁴ T. Zubrzycka-Maciąg, D. Wosik-Kawala, *Wychowanie w szkole. Wskazówki dla nauczycieli*, wyd. UMCS, Lublin 2012, s. 13.

⁵ K. Drabik, *Rola edukacji w kształtowaniu bezpieczeństwa personalnego*, [w:] A. Pieczywok, K. Loranty (red.), *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, wyd. AON, Warszawa 2015, s. 45.

⁶ B. Przybysz, *Edukacja dla bezpieczeństwa jako przedmiot nauczania*, [w:] I. Urych (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Współczesne kategorie*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018, s. 185.

⁷ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wyd. Akad. Żak, Warszawa 1995, s. 57.

⁸ Idem, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wyd. Akad. Żak, Warszawa 1998, s. 319.

⁹ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, wyd. AON, Warszawa 2012, s. 26.

Kształcenie w szkole podstawowej, zgodnie z dokumentami normatywnymi, stanowi fundament wykształcenia. Zadaniem szkoły, w myśl zapisów podstawy programowej kształcenia ogólnego, „(...) jest łagodne wprowadzenie dziecka w świat wiedzy, przygotowanie do wykonywania obowiązków ucznia oraz wdrażanie do samorozwoju. Szkoła zapewnia bezpieczne warunki oraz przyjazną atmosferę do nauki, uwzględniając indywidualne możliwości i potrzeby edukacyjne ucznia. Najważniejszym celem kształcenia w szkole podstawowej jest dbałość o integralny rozwój biologiczny, poznawczy, emocjonalny, społeczny i moralny ucznia. W ramach kształcenia ogólnego w szkole podstawowej eksponuje się m.in. wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji, wskazywanie wzorców postępowania i budowanie relacji społecznych sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia oraz wszechstronny rozwój osobowy ucznia”¹⁰.

Natomiast branżowa szkoła I stopnia, stosownie do cytowanego wyżej dokumentu, w procesie kształcenia ogólnego „(...) kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej”¹¹.

Wychowanie i rozwój wychowawczy uczniów

Działalność wychowawcza szkoły należy do podstawowych celów polityki oświatowej państwa. Wychowanie młodego pokolenia jest zadaniem rodziny i szkoły, która w swojej działalności musi uwzględniać wolę rodziców, ale także i państwa, do którego obowiązków należy stwarzanie właściwych warunków wychowania. Zadaniem szkoły jest, jak już wcześniej zaznaczono, ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, które wyznaczają cele wychowania i kryteria jego oceny. „Wychowanie ukierunkowane na wartości zakłada przede wszystkim podmiotowe traktowanie ucznia, a wartości skłaniają człowieka do podejmowania odpowiednich wyborów czy decyzji”¹². Wychowanie szkolne powinno godzić oczekiwania i interesy społeczne z oczekiwaniami, rozwojem i nabywaniem tożsamości osobowej przez wychowanka, a także stanowić wspomaganie jego

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356), s. 11.

¹¹ Ibidem, s. 238.

¹² Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Edukacja dla bezpieczeństwa, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2017, s. 9.

indywidualnego rozwoju, wspieranie go w urzeczywistnianiu swojego człowieczeństwa w kontakcie z innymi¹³.

Wychowanie, jak twierdzi Czesław Wiśniewski, „wyraża się w służbie światu, który powstaje. Jest to świat ludzkich sprawności intelektualnych, ambicji, planów, wartości, osiągniętych sukcesów, ale też doświadczanych niepowodzeń i upadków”¹⁴. Jako proces jest utożsamiane z oddziaływaniem na psychikę i zachowanie, jest przede wszystkim dokonywaniem zmian w osobowości lub też traktowane jest jako „(...) całość wpływów i oddziaływań, kształtujących rozwój człowieka oraz przygotowujących go do życia w społeczeństwie”¹⁵. Stefan Kunowski, dokonując przeglądu definicji wychowania (i dzieląc je na cztery grupy, ze względu na elementy występujące w zjawisku wychowania), uogólnia je w następującym określeniu ramowym: „wychowanie jest zawsze społecznie uznawanym systemem działań pokoleń starszych na dorastające celem pokierowania ich wszechstronnym rozwojem dla przygotowania według określonego ideału nowego człowieka do przyszłego życia”¹⁶. Część autorów mówi również, w kontekście wychowania, o przygotowaniu wychowanków do zadań i ról życiowych, czyli traktuje działania wychowawcze jako zamierzoną pomoc w socjalizacji osoby.

Zdaniem niektórych pedagogów takie podejścia do wychowania sugerują nadmierne kierowanie rozwojem człowieka w procesie wychowania. Jest to wychowanie instrumentalne, polegające na „urabianiu” wychowanka, który staje się wówczas przedmiotem manipulacji pedagogicznych. Ostatnio w wielu poglądach na wychowanie akcentuje się nie tyle wywieranie bezpośredniego wpływu na wychowanka, ile wspomaganie go w naturalnym i spontanicznym rozwoju. Zgodnie z tak rozumianą koncepcją „wychowywać” oznacza wyzwalać, dodawać odwagi, sprzyjać spontanicznemu rozwojowi dzieci i młodzieży, przygotowywać ich do przyszłego życia przez mobilizację do własnej aktywności, pobudzać do zachowań zgodnych z oczekiwaniami społecznymi. Zatem, stosownie do tych najnowszych sposobów definiowania wychowania – nie musi mieć ono charakteru interwencyjnego. Zadaniem wychowawcy jest organizowanie wartościowego życia wychowanków w warunkach współdziałania i współpracy z nimi. Unika się w ten sposób narzucania dzieciom i młodzieży sposobu życia według ustalonych z góry wzorców postępowania. Umożliwia się raczej ich poznawanie oraz pomaga w zdobywaniu wiedzy o świecie, o sobie samym i w dostrzeganiu własnych możliwości rozwojowych.

Stefan Kunowski pisze, że przy użyciu słowa „wychowanie” myślimy o: 1) działaniu wychowawczym, czyli czynnościach wychowawców, 2) warunkach, okolicznościach i bodźcach, czyli sytuacjach wychowawczych, 3) wyniku, czyli wytworze wszystkich działań i warunków oraz 4) o zachodzących zmianach, a więc o całości

¹³ J. Lubowiecka (red.), *Powinności wychowawcze nauczyciela. O teorii i praktyce wychowania w szkole*, wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004, s. 7.

¹⁴ Cz. Wiśniewski, *Wychowanie – studia teoriopoznawcze i aksjologiczne*, Łódź 2009, s. 7.

¹⁵ M. Łobocki, *ABC wychowania*, wyd. UMCS, Lublin 2003, s. 11-12.

¹⁶ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 1997, s. 170.

kowitym procesie wychowawczego rozwoju człowieka. Wszystkie wymienione elementy składają się na wychowanie jako długotrwały ciąg zmian, zachodzących w procesie wszechstronnego rozwijania człowieka, w czym biorą świadomy udział przez swoją działalność wychowawcy, współdziałają przy tym różne okoliczności i warunki jako sytuacje wychowawcze oraz dążności samego wychowanka do osiągnięcia coraz większej pełni samodzielności umysłowej, moralnej i życiowej jako najdalszego wytworu wychowania¹⁷. Wychowanie jest odpowiedzialną i ciągłą, celową i świadomą działalnością podejmowaną przez wychowawcę (osoba lub grupa osób), której istotą jest kształtowanie osobowości i zachowań wychowanka (osoba lub grupa osób, przy uwzględnieniu odpowiedniego poziomu jego aktywności i odpowiedzialności) odnoszące się bezpośrednio do sfery emocjonalnej, zaś pośrednio do całej jego osobowości¹⁸.

Jedna z grup definicji wychowania traktuje je jako proces rozwoju w zakresie różnego rodzaju doświadczenia nabywanego przez wychowanka. Stefan Kunowski, dokonując analizy definicji wychowania w ujęciu różnych autorów (m.in. I. Doughtona, J. Deweya i W.Ch. Bagleya), dochodzi do wniosku, że skoro wychowanie jest procesem rozwoju, zdobywania przez jednostkę doświadczeń, to drogą do nich jest uczenie się. Wychowanie zatem utożsamia się z procesem uczenia się, które zachodzi w jednostce w ramach jej działalności w środowisku i jej reakcji na to środowisko¹⁹. Trzeba mieć również na uwadze takie ujęcie wychowania, które dotyczy wytworów i skutków działania wychowawczego – w tym przypadku mówimy o kształtowaniu się charakteru lub osobowości wychowanka. Utożsamia się więc istotę wychowania z jego wynikiem, którym ma być dobre przystosowanie się wychowanka do społeczeństwa. Wynika z tego charakter adaptacyjny wychowania, a działania w tym zakresie wiążą się z aksjologizmem socjologicznym²⁰.

Współcześnie wychowanie przedstawia się jako długotrwały, ciągnący się przez całe życie proces zmian zachodzących i kumulujących się w wychowanku. Proces wychowawczy tworzy więc łańcuch kolejnych zmian, ściśle ze sobą związanych stadiów, które składają się na ciągły, jednokierunkowy ruch²¹. Wspomniane zmiany rozpatrujemy w kontekście rozwoju wychowanka, mając na uwadze tak ilościowy, jak i jakościowy proces rozwoju. Rozwój zaś powstaje pod wpływem tak czynników wrodzonych, dziedzicznych, jak i zewnętrznych, środowiskowych, które współdziałają ze sobą. Do grupy czynników rozwojowych obejmujących wszelkie wpływy zewnętrzne środowiska, zarówno celowe, jak i niezamierzone, należy zaliczyć oddziaływania płynące ze środowiska społecznego (rodzina, szkoła, grupy rówieśnicze, Kościół) oraz kulturalnego (prasa, radio, telewizja, Internet). Wszystkie wpływy otoczenia i czynników zewnętrznych wytwarzają

¹⁷ Ibidem, s. 166.

¹⁸ I. Pyrzyk, *Wychowanie i opieka jako istotne czynniki rozwoju człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSHE we Włocławku” 2010, tom XXX, s. 56.

¹⁹ Zob.: S. Kunowski, op. cit., s. 167-168.

²⁰ Ibidem, s. 169.

²¹ Ibidem, s. 181.

cechy nabyte wychowanka, wyrażające się w jego postawach wobec życia i ludzi, w opiniach i przekonaniach, w przyzwyczajeniach i nawykach²².

Edukacja na rzecz bezpieczeństwa w szkole

Szkolnictwo polskie, realizując na bieżąco cele i zadania wynikające z wszechstronnego rozwoju jednostki, ma również na uwadze kwestie związane z edukacją dla bezpieczeństwa²³. Problem bezpieczeństwa oraz edukacji dla bezpieczeństwa nabiera współcześnie szczególnego znaczenia. Dzieje się tak za sprawą dynamicznych przemian we wszystkich sferach życia człowieka (w sferze polityki, cywilizacji technicznej, odkryć naukowych, życia codziennego)²⁴. Zdarzenia ostatnich lat implikują konieczność budowania nowej, szeroko rozumianej filozofii bezpieczeństwa bycia człowieka w świecie i bezpieczeństwa świata człowieka²⁵. Edukacja zaś jest najbardziej efektywną i najtańszą formą budowania bezpiecznego świata i przeciwdziałania narastającym nieustannie zagrożeniom²⁶. Edukacji dla bezpieczeństwa przypisuje się: „Szczególne znaczenie w kreowaniu właściwych postaw i wartości, zdobywania wiadomości i umiejętności w obszarze przeciwdziałania różnym zagrożeniom (...)” oraz „(...) radzenia sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych”²⁷. Jest ona istotną częścią procesu dydaktyczno-wychowawczego i działań profilaktycznych, ukierunkowanych głównie na wychowanie obywatelskie, komunikacyjne oraz na edukację prozdrowotną i ekologiczną. Uznaje się ją również za niezbędny element wychowania oraz przygotowania do pracy i życia we współczesnych warunkach²⁸.

Dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa, najogólniej rozumianego jako wolność oraz zdolność do ochrony przed nieuchronnymi zagrożeniami, zawsze towarzyszyło człowiekowi w jego życiu na Ziemi. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym zmieniało się podejście, postrzeganie i organizacja systemu bezpieczeństwa²⁹. Poza tym, jak zauważa Janusz Świniarski³⁰, kategoria bezpieczeństwa „(...) wciska się również w obszar nauk o wychowaniu. W obszarze tym wypiera termin obronność,

²² Zob. ibidem, s. 188-189.

²³ J. Abramczyk, *Kształtowanie postaw obywatelskich wyrazem edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy*, wyd. O'CHIKARA, Lublin – Poznań 2004, s. 315.

²⁴ L. Marek, *Edukacja w nadziei na bezpieczeństwo*, [w:] D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 9.

²⁵ A. Cudowska, *Poczucie bezpieczeństwa personalnego w narracji kreatywności*, [w:] D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 13.

²⁶ *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka* (red. A. Skrabacz i L. Kanarski), Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 5.

²⁷ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na różnych poziomach rzeczywistości społecznej*, [w:] D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 20.

²⁸ Idem, *Kategorie edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] I. Urych (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Współczesne kategorie*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018, s. 26.

²⁹ A. Skrabacz, *Współczesna misja organizacji pozarządowych na rzecz bezpieczeństwa*, Biuletyn Informacyjny TWO 2007, czerwiec, s. 15.

³⁰ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, wyd. MON, Warszawa 1999, s. 13.

przygotowanie wojskowe i militarne”. Stąd też edukacja na rzecz bezpieczeństwa powinna obejmować wiedzę na temat zagrożeń „wspólnych”, tj. zagrożeń występujących w płaszczyźnie społeczności globalnej, państwa, społeczności lokalnej, grupy społecznej, ale również zawierać takie wskazania, które pozwolą na identyfikację zagrożeń w odniesieniu do konkretnej osoby, która, z uwagi na swoją przynależność społeczną oraz z drugiej strony – zespół cech biopsychicznych – ukonkretnia w sposób szczególny zagrożenia „wspólne”³¹. Edukacja dla bezpieczeństwa jest więc „(...) istotną częścią procesu dydaktyczno-wychowawczego i działań profilaktycznych, ukierunkowanych głównie na wychowanie obywatelskie, komunikacyjne oraz na edukację prozdrowotną i ekologiczną (...)” oraz „(...) jedną z podstawowych dróg kształtowania bezpieczeństwa, radzenia sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych”³².

Zdaniem Sabiny Guz „Celem edukacji dla bezpieczeństwa, prowadzonej nie tylko przez placówki oświatowe, ale też media, służbę zdrowia, Kościół, policję, zakłady ubezpieczeniowe oraz inne organa, instytucje i organizacje społeczne, jest m.in. wzbogacanie wiedzy społeczeństwa, w tym dzieci i młodzieży, na temat źródeł, rodzajów i symptomów zagrożeń; kształtowanie umiejętności ich dostrzegania, rozpoznawania, przewidywania i unikania, uświadamiania wielorakich konsekwencji, jakie mogą pociągać za sobą poszczególne zagrożenia; rozwijania znajomości zasad bezpiecznego zachowania się w różnych sytuacjach; wyrabianie przezorności, ostrożności, a także ukazywanie sposobów skutecznego radzenia sobie w sytuacjach trudnych i rozwijanie umiejętności ich wykorzystywania w życiu codziennym”³³. Aleksandra Skrabacz i Leszek Kanarski pod pojęciem edukacji dla bezpieczeństwa rozumieją permanentny proces oświatowo-wychowawczy, realizowany na rzecz dzieci, młodzieży i dorosłych przez różne instytucje i środowiska (wymienione powyżej przez Sabinę Guz), „(...) ukierunkowany na upowszechnianie idei, wartości i wiedzy oraz kształtowanie umiejętności i postaw przygotowujących do sprostania wyzwaniom i zagrożeniom bezpieczeństwa (...)”³⁴.

Edukacja dla bezpieczeństwa w społeczeństwie, według Andrzeja Pieczywoka, „(...) jest realizowana na dwóch zasadniczych płaszczyznach: jako przedmiot nauczania w szkole (podstawowej i ponadpodstawowej – przyp. K.K.) i na uczelniach wyższych (kierunek bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne, europeistyka) oraz jako szereg przedsięwzięć profilaktyczno-edukacyjnych z zakresu bezpieczeństwa, podejmowanych przez: instytucje państwowe i samorządowe, placówki opiekuńczo-wychowawcze, policję, wojsko, straż pożarną i graniczną, organizacje i stowarzyszenia społeczne, zakłady pracy, media itp.”³⁵ Potrzeba budowania modelu edukacji w zakresie bezpieczeństwa (na wszystkich szczeblach

³¹ M. Kuć, *Zagrożenia nazwać po imieniu – świadomość zagrożeń sposobem przeciwdziałania wiktyimizacji*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy*, op. cit., s. 39.

³² A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, op. cit., s. 10.

³³ *Dziecko a zagrożenia współczesnego świata* (red. S. Guz), wyd. UMCS, Lublin 2008, s. 10.

³⁴ *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, op. cit., s. 5.

³⁵ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, op. cit., s. 11.

kształcenia) jest wynikiem przede wszystkim potrzeby świadomości zagrożeń w sferze tzw. świadomości grupowej i społecznej. Wpływ tych rodzajów świadomości na świadomość jednostkową z kolei nie budzi wątpliwości, stąd wysiłek podjęty na szczeblu grup i całego społeczeństwa znajdzie bezpośrednie przełożenie na zwiększenie świadomości indywidualnej, a tym samym – przyczyni się do redukcji strachu przed zagrożeniami³⁶. Podstawowy element edukacji dla bezpieczeństwa stanowić zatem będzie popularyzowanie myśli obronnej i możliwości przeciwstawienia się zagrożeniom, jakie niesie współczesna cywilizacja i otaczający nas świat. Jak trafnie zauważa Anna Guzik-Bogajewska³⁷, „będzie ona początkiem procesu, który umożliwi przygotowanie młodego obywatela do bezpiecznego życia na co dzień”.

Edukacja dla bezpieczeństwa w ramach edukacji szkolnej (i przedszkolnej) stanowi odzwierciedlenie przewartościowań we współczesnej filozofii bezpieczeństwa człowieka (o czym wspomniano wcześniej), warunkowanych dynamicznym rozwojem cywilizacji. Związane jest to przede wszystkim ze zmianą charakteru zagrożeń, które współczesny człowiek najczęściej spotyka (lub może się zetknąć z dużym prawdopodobieństwem) na swojej drodze, w codziennym życiu. Stąd też potrzeba dostosowania treści nauczania do realiów, w których żyjemy i które współtworzymy naszą własną działalnością. Obecnie nacisk położony został na kształcenie umiejętności radzenia sobie z wieloma zagrożeniami dla zdrowia i życia człowieka w jego codziennej egzystencji. Stwierdzić należy, że problem edukacji ukierunkowanej na bezpieczeństwo dzieci i młodzieży znajduje odzwierciedlenie w zapisach programów przewidzianych dla wychowania przedszkolnego oraz edukacji w szkole podstawowej i ponadpodstawowej, nie tylko w ramach przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa³⁸.

Zgodnie z podstawą kształcenia ogólnego, cele wychowania przedszkolnego i edukacji wczesnoszkolnej osiągnąć się poprzez wspomaganie rozwoju, wychowywanie i kształcenie dzieci w obszarze obejmującym wdrażanie dzieci do dbałości o bezpieczeństwo własne oraz innych. W VIII klasie szkoły podstawowej przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa obejmuje różnorodne treści kształcenia: z zakresu bezpieczeństwa państwa, w tym powszechnej samoobrony i obrony cywilnej, oraz treści dotyczące organizacji działań ratowniczych, edukacji zdrowotnej i pierwszej pomocy. Natomiast w szkole branżowej I stopnia kształcenie w tym zakresie ukierunkowane jest na przygotowanie uczniów do działania w sytuacjach zagrożeń (czasu pokoju i podczas wojny), udzielania pierwszej pomocy w nagłych przypadkach oraz poznanie struktury obronności państwa. Trzeba mieć również na uwadze to, że problematyka edukacji w zakresie bezpieczeństwa znajduje odzwierciedlenie w programach innych przedmiotów nauczania szkolnego. I tak o problemach

³⁶ M. Kuć, op. cit., s. 40.

³⁷ A. Guzik-Bogajewska, *Przysposobienie obronne a edukacja dla bezpieczeństwa – w świetle zmian programowych*, „Biuletyn Informacyjny TWO 2009”, marzec, s. 48.

³⁸ Zob. K. Klimek, *Szkolna edukacja dzieci i młodzieży w dziedzinie bezpieczeństwa*, [w:] A. Pieczywok, K. Loranty (red.), *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, op. cit., s. 200-216.

bezpieczeństwa mówi się na języku polskim, wiedzy o społeczeństwie, biologii, wychowaniu fizycznym, wychowaniu do życia w rodzinie.

Kształtowanie i rozwój osobowości uczniów w procesie edukacji dla bezpieczeństwa

W podstawie programowej kształcenia ogólnego zapisano, że „Edukacja dla bezpieczeństwa służy przygotowaniu uczniów do właściwego zachowania oraz odpowiednich reakcji w sytuacjach stwarzających zagrożenie dla zdrowia i życia. (...) Kształcenie, w ramach przygotowania do działania w stanach nadzwyczajnych, ma charakter interdyscyplinarny, nastawiony na skuteczne działanie i radzenie sobie poszczególnych jednostek w sytuacjach określonych zagrożeń. Jedną z najważniejszych umiejętności zdobywanych w szkole jest umiejętność udzielania pierwszej pomocy”³⁹. Zdaniem Kariny Sikory-Wojtarowicz edukacja w tym zakresie powinna skupiać się na dwóch aspektach: po pierwsze, trzeba zwrócić uwagę na aspekt poznawczy, odnoszący się do poznania zagrożeń, ich specyfiki i skutków, a po drugie, na aspekt praktyczny, związany z umiejętnościami właściwego zachowania w sytuacji zagrożenia⁴⁰. Autorzy programów nauczania, zarówno tych z przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa, jak i z innych przedmiotów nauczania oraz programów wychowania przedszkolnego i wczesnoszkolnego, podkreślają szczególną rolę problematyki bezpieczeństwa i zdrowia – problematyki, która musi w sposób nierozzerwalny łączyć się z procesem dydaktycznym. Jednocześnie sygnalizują, że sprawy dotyczące bezpieczeństwa należy traktować nie tyle w kategoriach poznawczych, ile wychowawczych. I w tym właśnie kontekście prowadzone będą dalsze rozważania.

Wydaje się, mając na uwadze prezentowane powyżej treści kształcenia w ramach edukacji dla bezpieczeństwa, że w ramach działań edukacyjnych (kształcących i wychowawczych) powinniśmy mówić o kształtowaniu cech osobowości, postaw i zachowań uczniów, dotyczących m.in.: odpowiedzialności, odwagi osobistej, obowiązkowości, wiary w siebie, aktywności, altruizmu, empatii, wrażliwości, solidarności międzyludzkiej, wzajemnej pomocy i innych. Trzeba przy tym uwzględnić fakt, o czym pisze Krzysztof Kruszek, że na zachowania w nagle zaistniałej sytuacji, zwłaszcza gdy towarzyszy temu świadomość zagrożenia własnego życia, zdrowia czy też posiadanych dóbr materialnych, wpływa przecież nie tylko wiedza o tym, w jaki sposób należy wówczas postąpić, lecz także wiele innych czynników, takich jak: odporność na stres, szybkość reakcji, fizyczna sprawność, zdolność do panowania nad emocjami, poziom asertywności, kreatywność, odwaga i inne⁴¹.

³⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej..., op. cit., s. 29.

⁴⁰ K. Sikora-Wojtarowicz, *Edukacja dla bezpieczeństwa w polskiej szkole*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, vol. 11, nr 1, s. 115.

⁴¹ K. Kruszek, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, wyd. UMCS, Lublin 2010, s. 247.

Andrzej Pieczywok za jedną z ważniejszych kwestii w kontekście celów edukacji dla bezpieczeństwa uznaje „(...) ukształtowanie pewnych cech w człowieku, dzięki którym zadba nie tylko o swoje bezpieczeństwo, ale także ludzi znajdujących się obok (...)”⁴². Chodzi konkretnie o odpowiedzialność za bezpieczeństwo, a idąc dalej tym tropem – o kształtowanie odpowiedzialności ludzi za bezpieczeństwo swoje i innych. O przyjmowanie odpowiedzialności za skutki swoich działań albo zaniechania działań koniecznych. Bo odpowiedzialność to „obowiązek moralny lub prawny polegający na ponoszeniu konsekwencji swoich czynów” lub „cecha postępowania człowieka, będąca rezultatem sterowania tym postępowaniem w stosunku do innych i samosterowania własnym rozwojem”⁴³. To także „gotowość ponoszenia konsekwencji swoich wyborów, decyzji i zachowań (...). Jest też zazwyczaj świadomym i dobrowolnym podejmowaniem zobowiązań co do w miarę najlepszego wykonania swych zadań, a także zadań na rzecz drugiego człowieka”⁴⁴. Słowem, odpowiedzialność jest świadomym i dobrowolnym zobowiązaniem się do dokonania jakiegoś czynu w sposób możliwie niezawodny wraz z gotowością ponoszenia konsekwencji związanych zarówno z popełnianiem danego czynu, jak i niepopelnianiem lub niewłaściwym wykonaniem. Niektóre z konsekwencji dają znać o sobie w postaci np. wyrzutów sumienia, poczucia wstydu, przeżywania wobec siebie rozżalenia czy rozgoryczenia itp. Inaczej mówiąc, człowiek odpowiedzialny rozlicza się przed samym sobą z własnych zachowań; bierze na siebie wynikające z nich skutki; poddaje się kontroli własnego sumienia; niejednokrotnie dąży też do naprawienia wyrządzonego zła⁴⁵. Dzieci i młodzież powinni na tyle poczuwać się do odpowiedzialności, by w konkretnej sytuacji zagrożenia wezwać na pomoc służby ratunkowe czy podjąć decyzję o przystąpieniu do udzielenia pierwszej pomocy ofiarom wypadku komunikacyjnego, bez oglądania się na to, co mogą zrobić inni ludzie.

W wymiarze społecznym odpowiedzialność wyłania się z relacji uczestniczenia w społeczeństwie, to odpowiedzialne pełnienie ról społecznych, identyfikacja ze społeczeństwem, wspólne przeżywanie wartości społecznych⁴⁶. Bycie odpowiedzialnym zobowiązuje do zgodnego współdziałania i współżycia ludzi, a człowiek będący podmiotem odpowiedzialności jest źródłem oceny moralnej własnych czynów, wypowiedzi, zachowań oraz uczestnikiem sytuacji i zdarzeń, w których uczestniczą też inne osoby⁴⁷. Współdziałanie i wzajemną pomoc można powiązać z uspołecznieniem. Jest to interesowanie się zagadnieniami społecznymi i pewien zasób kompetencji w tej dziedzinie. Drugim czynnikiem składającym się na uspołecznienie w sensie węższym jest przezwycięzenie właściwego ludziom

⁴² A. Pieczywok, *Refleksyjny wgląd w wybrane obszary edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] A. Pieczywok, K. Loranty (red.), *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, wyd. AON, Warszawa 2015, s. 18.

⁴³ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (red. nauk. T. Pilch), tom III, Wyd. Akad. Żak, Warszawa 2004.

⁴⁴ M. Łobocki, *W trosce o wychowanie w szkole*, Ofic. Wyd. Impuls, Kraków 2007, s. 76.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 77.

⁴⁶ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom III, op. cit.

⁴⁷ Za: M. Łobocki, *W trosce...*, op. cit., s. 78.

egocentryzmu. Trzeba być ofiarnym. Ofiarność pragniemy widzieć nie tylko spontaniczną i nie tylko w osobistym kontakcie człowieka z człowiekiem. Chcemy jeszcze zorganizowanej i planowej ofiarności w celu realizowania celów zbiorowych. To pomaganie innym, bo pomoc to wspieranie innych, ratunek. W tym kontekście możemy mówić również o solidarności, czyli o zabieganiu o dobro wspólne, uznaniu wspólnego dobra i walce o nie, ale nie walce przeciwko drugiemu człowiekowi, lecz o drugiego człowieka. To poczucie się do współodpowiedzialności. A mając na uwadze treści programu kształcenia z edukacji dla bezpieczeństwa, istotne jest np. kształtowanie poczucia odpowiedzialności za jakość udzielonej pierwszej pomocy⁴⁸. Nie bez znaczenia jest zatem świadomość i gotowość współdziałania, współpracy z innymi ludźmi czy służbami ratunkowymi np. w czasie ewakuacji ludności, zagrożenia powodziowego lub udzielania pomocy poszkodowanym w katastrofach.

Edukacja dla bezpieczeństwa dzieci stanowi długotrwały proces wychowawczy, który – poza wskazywaniem typowych zagrożeń i ćwiczeniem właściwych zachowań – powinien uwzględniać też aspekt budzenia odwagi. „Odwaga to cecha ludzi, którzy gotowi są robić rzeczy niebezpieczne i nie boją się w trudnych sytuacjach. Jeśli ktoś zebrał się lub zdobył się na odwagę, to zrobił coś mimo odczuwanego strachu lub onieśmienia”⁴⁹. Można powiedzieć, że to cecha kogoś, kogo nie przerażają i nie zniechęcają do działania trudności i niebezpieczeństwa. Kiedy myślimy o odwadze, od razu kojarzą nam się wielkie czyny, męstwo i bohaterstwo. Ważne jednak, aby mieć odwagę w zwykłym codziennym życiu. Dzieci odważne będą w stanie zachować dystans do własnych obaw. Odwaga wspomaga samokontrolę i doskonali samodyscyplinę, dzięki czemu dzieci są w stanie zauważyć ludzi i sytuacje, które wydają się im podejrzane⁵⁰. Człowiekowi biorącemu udział w życiu publicznym potrzebna jest odwaga, zwłaszcza ten jej rodzaj, który bywa nazywany odwagą cywilną. Uznając kogoś za odważnego, zakładamy, że zdaje on sobie sprawę z konsekwencji, jakie mogą mu zagrażać, tak jak mówimy o odwadze w różnych sytuacjach zagrożenia, gdy działający zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństwa, umie przeżywać strach, ale umie także go opanować. Część ludzi traktuje natomiast odwagę jako świadome przełamanie strachu i przeciwstawienie się sytuacji groźnej w imię czy to wartości osobistych, czy społecznych. Nie sposób w tym miejscu pominąć problemu wiary w siebie – jest ona czymś, co może dawać nam silne poczucie własnej wartości, świadomość swoich możliwości i umiejętności. Uczniowie cechujący się dużą wiarą w siebie są pewni siebie, zdecydowani, potrafią w sytuacjach krytycznych podejmować trudne decyzje i działania. Bez wątpienia wiara we własne możliwości dodaje nam odwagi. Bo przecież trzeba mieć odwagę, by podjąć się ratowania osób

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej..., op. cit., s. 196, 280.

⁴⁹ Słownik języka polskiego PWN, tom 1, PWN, Warszawa 2000, s. 1131.

⁵⁰ K. Kruszkó, op. cit., s. 243.

zagrożonych pożarem, wzbierającą gwałtownie wodą bądź kiedy trzeba ratować osoby uwięzione w pojazdach.

Z kolei Krzysztof Drabik wśród celów edukacji dla bezpieczeństwa wymienia „(...) motywowanie podmiotów do aktywności na rzecz bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego (...)”⁵¹. W popularnych słownikach aktywność (od przymiotnika „aktywny” – działający, czynny) definiowana jest jako działalność, zdolność do działania, czynny udział w czymś, skłonność do działania⁵². Aktywność to właściwość indywidualna jednostki, polegająca na większej niż u innych częstotliwości i intensywności jakiegoś obszaru działań. Człowiek nie może być bierny. Przecież osobowość jednostki kształtuje się na skutek utrwalania określonych form aktywności. W związku z tym wykształcenie jakichkolwiek nowych dyspozycji osobowościowych zawsze wiąże się z koniecznością uruchomienia nowych form aktywności. Człowiek zachowuje się tak, a nie inaczej nie dlatego, że posiada takie, a nie inne właściwości jako organizm i osobowość społeczna, ale posiada takie, a nie inne właściwości głównie dlatego, że rozwija własną aktywność. Dzieci i młodzież nie mogą być tylko biernymi obserwatorami nagłych wydarzeń, których są świadkami. Powinni podejmować natychmiastowe decyzje o włączeniu się w akcję pomagania osobom np. zagrożonym powodzią czy ofiarom wypadków komunikacyjnych.

Na wysoką ocenę, zwłaszcza w wychowaniu, zasługuje altruizm. W ogólnym rozumieniu jest to postawa całkowicie bezinteresownej troski o dobro innych ludzi, a w przypadku kolizji dobra własnego i cudzego – tendencja, skłonność do realizacji tego ostatniego⁵³. Przyjmuje się na ogół, że jest nim szczerą troską o dobro drugiego człowieka. Troska ta polega zazwyczaj na wyświadczeniu komuś pewnej przysługi w sposób świadomy, bezinteresowny i dobrowolny. W ramach postaw i zachowań altruistycznych należy mówić o uświadomieniu sobie potrzeby okazywania innym swej troski, jak również o niesieniu pomocy konkretnej osobie lub kilku osobom⁵⁴. Postępowanie takie może narażać na bezpowrotną stratę i ponoszenie bardzo przykrych dla siebie konsekwencji. Wiąże się też z brakiem oczekiwania czy żądania czegoś w zamian lub nagrody. Obecnie przez altruizm rozumie się zazwyczaj wyświadczenie komuś przysługi w sposób w miarę świadomy, bezinteresowny i dobrowolny, np. niesienie innym pomocy lub wsparcia w wielu sferach życia⁵⁵. To także uświadomienie sobie potrzeby okazywania innym swej troski, co ma zazwyczaj związek z poczuciem odpowiedzialności za osobę wspomaganą lub wspieraną. Uczniowie powinni zdawać sobie sprawę z tego, jak ważne jest niesienie pomocy innym ludziom, którzy znaleźli się w sytuacji zagrożenia. Bo przecież zawsze chodzi o „dobro” drugiej osoby i ochronę wartości w życiu człowieka najcenniejszych, czyli jego zdrowia i życia, jak również jego dobytku.

⁵¹ K. Drabik, op. cit., s. 48.

⁵² *Mały słownik języka polskiego* (pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej), wyd. 6, Warszawa 1989, s. 7; *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980, s. 7.

⁵³ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (red. nauk. T. Pilch), tom I, Wyd. Akad. Żak, Warszawa 2002, s. 100.

⁵⁴ M. Łobocki, *W trosce...*, op. cit., s. 72.

⁵⁵ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (red. nauk. T. Pilch), tom I, op. cit., s. 101.

Empatia rozpatrywana bywa jako cecha osobowości lub interpersonalny proces psychofizjologiczny obejmujący fazę postrzegania psychospołecznej sytuacji innego człowieka (umiejętność poznawania wewnętrznych stanów i procesów zachodzących w innej osobie), fazę emocjonalno-intelektualnej reakcji na nią polegającą na „wczuciu się”, swoistym „postawieniu się” w położeniu drugiej osoby (doświadczenie cudzych uczuć, patrzenie oczami podmiotu przeżywającego zdarzenie, trafne rozumienie stanu psychicznego innych osób)⁵⁶. Zdolność empatii jest pozytywnym czynnikiem rozwoju osobowości, wpływa bowiem na kształtowanie się pozytywnych cech charakteru, takich jak: życzliwość, serdeczność, zainteresowanie sprawami drugiego człowieka, umiejętność nawiązywania poprawnych kontaktów interpersonalnych. Można ją uznać za przejaw inteligencji społecznej jednostki, gdyż łączy się z postawą altruistyczną i społeczną. Dopóki doświadczamy empatii wobec osoby potrzebującej, dopóty będziemy jej pomagać, nie zważając, czy leży to w naszym interesie, czy też nie⁵⁷. Chodzi o to, by uczniowie uświadamiali sobie, co może czuć osoba, która znajdzie się w sytuacji zagrożenia, i by uświadomili sobie, czego sami oczekiwaliby od innych ludzi w takiej samej sytuacji, gdy np. byłiby uwięzieni w samochodzie bądź w płonącym budynku, albo porażeni prądem.

Wśród zadań przypisywanych instytucjom szkolnym i przedszkolnym odnaleźć można również te, które dotyczą tworzenia sytuacji edukacyjnych budujących wrażliwość dzieci i młodzieży, w odniesieniu do wielu sfer aktywności człowieka. Niewątpliwie w działalności kształcącej i wychowawczej musimy uwzględniać również te sytuacje życia codziennego, kiedy mamy do czynienia z sytuacjami trudnymi, zagrożeniami, kiedy widzimy ludzi potrzebujących pomocy, cierpiących. Żeby nie było tak, że przechodzimy obojętnie obok takich wydarzeń, nie zatrzymujemy się, nie pomagamy, bo nas to nie dotyczy. Czym zatem jest wrażliwość? W ujęciu słownikowym to pojęcie oznacza „zdolność do łatwego i szybkiego reagowania na bodźce zewnętrzne, łatwość doznawania wrażeń”⁵⁸, „zdolność do reagowania na bodźce, zdolność przeżywania wrażeń, emocji”⁵⁹. Z tego względu mówi się zatem o wrażliwości estetycznej, wrażliwości na muzykę, na piękno, na hałas, na cudzą krzywdę lub cierpienie itp. Natomiast terminem „wrażliwy” to samo źródło określa osobę „łatwo i szybko reagującą na bodźce zewnętrzne, doznającą wrażeń, nieobojętną na coś, czułą”⁶⁰. Stąd też funkcjonujące powszechnie sformułowania: „wrażliwy człowiek”, „wrażliwa natura”, „wrażliwa istota” czy też „człowiek o wrażliwej konstytucji psychicznej”. Natomiast w nauce słowo „wrażliwość” występuje w różnych zestawieniach. Najczęściej pojęcie to pojawia się w odniesieniu do wrażliwości moralnej. W dziedzinie moralnej pojęcie wrażliwości dotyczy

⁵⁶ S. Jarmoszko, *Empatia*, [w:] *Leksykon pojęć dydaktyczno-wychowawczych dowódcy*, Bellona, Warszawa 1999, s. 75.

⁵⁷ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (red. nauk. T. Pilch), tom I, op. cit., s. 1036.

⁵⁸ *Mały słownik języka polskiego* (pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej), op. cit., s. 910.

⁵⁹ *Słownik języka polskiego* (red. W. Doroszewski), t. 9, Warszawa 1967, PWN, s. 278.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 910.

zdolności osoby do reagowania na przejawy dobra i zła, zarówno w ich elemencie obiektywnym, jak i subiektywnym. W psychologii jedno ze znaczeń wrażliwości (*sensitivity*) odnosi się do „zdolności odczytywania uczuć innych ludzi, zwłaszcza na podstawie drobnych oznak; w tym znaczeniu wiąże się z empatią”⁶¹. To także „zdolność do postrzegania wrażeń pochodzących ze świata zewnętrznego (wrażliwość eksteroceptywna) lub z wnętrza organizmu”⁶². Z kolei wrażliwość moralna rozumiana jest jako związana z wartościami moralnymi, postawa wobec zamierzeń, uczuć oraz czynów własnych i innych osób. Opiera się na takich wartościach jak odpowiedzialność, uczciwość, sprawiedliwość. Kierowanie się nimi jest podyktowane empatią, troską, życzliwością⁶³. Przesłanie tutaj może być tylko jedno – uczniowie nie mogą przechodzić obojętnie obok osób znajdujących się w sytuacji zagrożenia i które potrzebują (i najczęściej oczekują) pomocy innych ludzi. Bo przecież w życiu każdego człowieka mogą zdarzyć się przypadki, kiedy to my sami będziemy potrzebowali (i naturalnie oczekiwali), by inne osoby wyciągnęły do nas pomocną dłoń.

Konkluzje

Wraz z rozwojem dziecka i jego samodzielności musimy coraz bardziej liczyć się z koniecznością wyposażenia go w umiejętność przewidywania zagrożeń, unikania ich, a jeśli już zaistnieją – w zdolności do radzenia sobie z trudną sytuacją. Chodzi przede wszystkim o to, by zwiększać sprawność w wyobrażaniu sobie możliwych skutków podejmowanych działań, o koncentrację na zachowaniach, kontrolowanie własnych emocji. Kształtowanie odpowiedniego nastawienia wobec mogących zaistnieć zagrożeń nie może nastąpić bez wzmocnienia w dzieciach świadomości istnienia potencjalnych zagrożeń i nielekceważenia potencjalnych niebezpieczeństw. Przygotowanie dziecka do bezpiecznego funkcjonowania, jak słusznie zauważa Krzysztof Kruszko, „wymaga dużego trudu, licznych zabiegów, rozmów, przykładu, wspólnych analiz różnych sytuacji, wreszcie rozbudzenia u dziecka wiary w siebie i pokazania możliwości skutecznego działania”⁶⁴.

Intencjonalna edukacja dla bezpieczeństwa nie może ograniczać się do wyposażenia wychowanków w konkretną wiedzę o zagrożeniach, ale musi też zmierzać do kształtowania określonych postaw i zachowań składających się na szeroko rozumiany styl życia. Jego elementami są m.in. rozwijanie poczucia odpowiedzialności za własne postępowanie oraz uświadomienie możliwości stworzenia swoim zachowaniem zagrożenia, a także kształtowanie zdolności empatycznych, postaw altruistycznych oraz gotowości do wspierania innych (na miarę własnych możliwości), którzy są zagrożeni lub znaleźli się w trudnym położeniu⁶⁵. Dzieci i młodzieży nie trzeba uczyć lęku w sytuacji zagrożenia, niechęci do podejmowania trudnych

⁶¹ A. Reber, *Słownik psychologii*, wyd. nauk. Scholar, Warszawa 2000, s. 835.

⁶² N. Sillamy, *Słownik psychologii*, wyd. Książnica, Warszawa 1994, s. 326.

⁶³ J. Klimaszewska, *Człowiek wrażliwy moralnie, czyli jaki?*, „Studia Gdańskie” 1983, t. V, s. 70.

⁶⁴ K. Kruszko, op. cit., s. 5.

⁶⁵ Ibidem, s. 241.

wyzwań, traktowania spokoju i bezpieczeństwa jako gwarantów bezpieczeństwa. Pożądane jest budowanie w dzieciach gotowości do udzielenia wsparcia innym w sytuacji zagrożenia ich bezpieczeństwa, bez niepotrzebnej brawury i narażania własnej osoby⁶⁶.

Proces nauczania i wychowania w dziedzinie bezpieczeństwa wpływa nie tylko na postawy, wartości, wiedzę i umiejętności jednostki niezbędne w zapobieganiu lub radzeniu sobie w sytuacjach zagrożeń i usuwaniu ich skutków, lecz także stanowi immanentny element kształtowania godnego trwania i rozwoju⁶⁷.

BIBLIOGRAFIA

- [1] DENEK K., *O nowy kształt edukacji*, wyd. Akapit, Toruń 1998.
- [2] DENEK K., *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, wyd. Eruditus, Poznań 2000.
- [3] *Dziecko a zagrożenia współczesnego świata*, red. S. Guz, wyd. UMCS, Lublin 2008.
- [4] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. A. Skrabacz, L. Kanarski, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.
- [5] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. nauk. T. Pilch, Wyd. Akad. Żak, tom 1, Warszawa 2002, tom 3, Warszawa 2004.
- [6] GUZIK-BOGAJEWSKA A., *Przysposobienie obronne a edukacja dla bezpieczeństwa – w świetle zmian programowych*, „Biuletyn Informacyjny TWO” 2009, marzec.
- [7] KOWALSKI D., KWIATKOWSKI M., ZDUNIAK A. (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy*, wyd. O’CHIKARA, Lublin – Poznań 2004.
- [8] KRUSZKO K., *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, wyd. UMCS, Lublin 2010.
- [9] KUNOWSKI S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 1997.
- [10] LUBOWIECKA J. (red.), *Powinności wychowawcze nauczyciela. O teorii i praktyce wychowania w szkole*, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004.
- [11] ŁOBOCKI M., *ABC wychowania*, Wyd. UMCS, Lublin 2003.
- [12] ŁOBOCKI M., *W trosce o wychowanie w szkole*, Ofic. Wyd. Impuls, Kraków 2007.
- [13] OKOŃ W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wyd. Akad. Żak, Warszawa 1998.
- [14] OKOŃ W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wyd. Akad. Żak, Warszawa 1995.
- [15] PIECZYWOK A., *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Wyd. AON, Warszawa 2012.
- [16] PIECZYWOK A., LORANTY K. (red.), *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, Wyd. AON, Warszawa 2015.
- [17] PYRZYK I., *Wychowanie i opieka jako istotne czynniki rozwoju człowieka*, „Zeszyty Naukowe” WSHE we Włocławku 2010, tom XXX.
- [18] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia*

⁶⁶ Ibidem, s. 242.

⁶⁷ I. Urych (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Współczesne kategorie*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018, s. 10.

ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356).

- [19] SIKORA-WOJTAROWICZ K., *Edukacja dla bezpieczeństwa w polskiej szkole*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, vol. 11, nr 1, s. 105-118.
- [20] SKRABACZ A., *Współczesna misja organizacji pozarządowych na rzecz bezpieczeństwa*, „Biuletyn Informacyjny TWO” 2007, czerwiec.
- [21] ŚWINIARSKI J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Wyd. MON, Warszawa 1999.
- [22] URYCH I. (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Współczesne kategorie*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018.
- [23] WIŚNIEWSKI CZ., *Wychowanie – studia teoriopoznawcze i aksjologiczne*, Łódź 2009.
- [24] ZUBRZYCKA-MACIĄG T., WOSIK-KAWAŁA D., *Wychowanie w szkole. Wskazówki dla nauczycieli*, wyd. UMCS, Lublin 2012.

EDUCATIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE EDUCATION PROCESS FOR SAFETY

Abstract. School education in the field of security covers not only acquiring knowledge and skills in the area of counteracting various threats, but also shaping the personality, attitudes and behavior of students in difficult situations. Therefore, this article attempts to present issues related to educational activities in the educational process for safety. Initial considerations concern the basic problems related to the education of children and youth in favor of security in the modern school. Basic concepts and categories have also been explained: education, education, upbringing (its essence as phenomena and process) and educational development. In the context of upbringing and educational development, as part of education for safety, problems of shaping responsibility, empathic skills, altruistic attitudes, duty, courage, interpersonal solidarity, commitment and readiness to support others are described.

Keywords: education, education for safety, student.